ANA BÖLÜM

METİN TÜRLERİ VE ŞİİR BİLGİSİ

2. Şiir Bilgisi ve Söz Sanatları

Şiir, dilin ses, ritim ve çağrışım özelliklerinden yararlanan edebî anlatımdır. Söz sanatları, ifadeye yeni anlam veya etki kazandıran anlatım yollarıdır.

2.1 Şiirde yapı ve ses

Dörtlük üzerinde çözümleme

Dörtlük üzerinde ses çözümlemesi

Yola bakar gözlerim	**7 hece**
İçten akar sözlerim	**7 hece**
Sabah bekler yollarım	**7 hece**
Umut taşır kollarım	**7 hece**

göz – söz → öz → tam kafiye; + ler-im → ler-im → redif

yol – kol → ol → tam kafiye; + lar-ım → lar-ım → redif

Uyak düzeni: a a b b | Hece sayısı: 7

Dört dize bir dörtlük oluşturur. Her dizede yedi hece vardır. İlk iki dizede -ler-im, son iki dizede -lar-ım aynı görevli ekler olarak rediftir. Redif ayrıldığında göz/söz ve yol/kol çiftlerinde ikişer ortak ses kalır. Bu çiftlerde tam kafiye vardır.

2.1.1 Nazım birimi

Nazım birimi, şiirde dizelerin oluşturduğu yapısal bölümdür. Dize, beyit, dörtlük ve bent bu bağlamda kullanılır.

- Şiirin kuruluşundaki dize kümeleridir.
- Bir satır dize, iki dize beyit, dört dize dörtlük olarak adlandırılabilir.
- Dize şiirin bir satırıdır. Beyit iki, dörtlük dört dizeden oluşur. Bent daha genel bir bölüm adıdır.

ÖRNEK

Dört dize birlikte bir bölüm oluşturuyor.

AÇIKLAMA

Bu birim dörtlüktür.

ÖRNEK

İki dize bir bütün olarak kurulmuş.

AÇIKLAMA

Bu birim beyittir.

ÖRNEK

Şiirde her bölüm dört dizeden oluşuyor.

AÇIKLAMA

Dört dizelik nazım birimine dörtlük denir.

ÖRNEK

Şiir ikişer dizelik bölümlerle kurulmuş.

AÇIKLAMA

Her iki dizelik birim beyittir.

2.1.2 Ölçü

Ölçü (vezin), dizelerin hece sayısı veya hecelerin uzunluk-kısalık düzeni bakımından belirli bir kurala bağlanmasıdır.

- Şiirde ritmi düzenleyen kalıptır.
- Hece ölçüsünde dizelerin hece sayısı, aruzda hecelerin açık-kapalı düzeni esas alınır.
- Hece ölçüsünde dizelerin hece sayıları, aruzda hecelerin açıklık-kapalılık veya uzunluk-kısalık düzeni önemlidir. Serbest şiirde düzenli ölçü zorunlu değildir. Tek dizede hece saymak bütün şiirin hece ölçüsüyle yazıldığını kanıtlamaz.

ÖRNEK

Bahçemizde gül açar.

AÇIKLAMA

Bah-çe-miz-de / gül / a-çar olmak üzere yedi hece vardır.

ÖRNEK

Yollarda kuşlar uçar.

AÇIKLAMA

Yol-lar-da / kuş-lar / u-çar da yedi hecedir. Şiirin ölçüsü için öteki dizeler de sayılır.

ÖRNEK

"Yollar uzak" ve "Sesin yakın" dizeleri dörder hecelidir.

AÇIKLAMA

Dizelerin hece sayıları eşittir.

ÖRNEK

"Güneş doğdu" dizesinde dört hece vardır.

AÇIKLAMA

Gü-neş / doğ-du biçiminde sayılır. Ölçüye karar vermek için öteki dizeler de incelenir.

2.1.3 Kafiye

Kafiye (uyak), dize sonlarında redif dışında kalan ses benzerliğidir.

- Ses sayısı kafiye türünü belirlemeye yardım eder.
- Önce redif olabilecek aynı görevli ek ve sözcükler ayrılır. Kalan benzer sesler üzerinden yarım, tam veya zengin kafiye incelenir.
- Bir ortak ses yarım, iki ortak ses tam, üç veya daha fazla ortak ses zengin kafiye oluşturabilir. Aynı ekin çok sesli oluşu onu zengin kafiye yapmaz.
- Cinaslı kafiyede sesçe aynı, anlamca farklı sözcükler; tunç kafiyede bir kafiye sözcüğünün ötekinin içinde yer alması incelenir.

ÖRNEK

Taş sözcüğünü yaş izliyor.

AÇIKLAMA

İki ortak ses tam kafiyedir.

ÖRNEK

Ses / nefes.

AÇIKLAMA

Ortak es sesleri, görevli bir ek değilse tam kafiye oluşturur.

ÖRNEK

"taş" ve "yaş" dize sonlarında kullanılmış.

AÇIKLAMA

Ortak "aş" iki sestir. İkisinde de ek olmadığından tam kafiyedir.

ÖRNEK

"gül" ve "yol" sözcüklerinin sonunda yalnız l sesi ortaktır.

AÇIKLAMA

Tek ses benzerliği yarım kafiyedir.

2.1.4 Redif

Redif, dize sonlarında aynı görev ve anlamla tekrarlanan ekler, sözcükler veya söz gruplarıdır.

- Dize sonundaki aynı görevli eklerin veya aynı anlam ve görevdeki sözcüklerin tekrarıdır.
- Ek redifiyle sözcük redifi birlikte bulunabilir. İnceleme dize sonundan geriye doğru yürütülür; redif çıkarılmadan kafiye sayılmaz.

ÖRNEK

Evlerde / köylerde.

AÇIKLAMA

Aynı görevli -ler-de ekleri rediftir.

ÖRNEK

Dizeler aynı anlamda bugün sözüyle bitiyor.

AÇIKLAMA

Tekrarlanan sözcük redif oluşturabilir.

ÖRNEK

"Dağlarda" ve "yollarda" sözleri dize sonundadır.

AÇIKLAMA

Aynı görevdeki çoğul ve bulunma eklerinin tekrarı rediftir.

ÖRNEK

"Gözüm" ve "sözüm" sözcükleri dize sonunda kullanılmış.

AÇIKLAMA

İyelik eki rediftir. Ekler ayrılınca "öz" sesleri tam kafiye oluşturur.

2.2 Söz sanatları

2.2.1 Benzetme

Benzetme (teşbih), ortak bir özellik bakımından bir varlığı başka bir varlığa benzeterek anlatma sanatıdır.

- Bir varlığın özelliği başka bir varlık üzerinden anlatılır.
- Benzeyen, kendisine benzetilen, yön ve edat unsurlarını belirlemek yararlıdır.

ÖRNEK

Çocuk ceylan gibi çevikti.

AÇIKLAMA

Çocuk benzeyen, ceylan kendisine benzetilen, çeviklik yön, gibi edattır.

ÖRNEK

Yastık pamuk kadar yumuşaktı.

AÇIKLAMA

Yumuşaklık ortak özelliktir.

ÖRNEK

Denizin üstü ayna gibi dümdüzdü.

AÇIKLAMA

Dalgasız deniz düz ve parlak yüzeyi bakımından aynaya benzetilir.

ÖRNEK

Sis beyaz bir örtü gibi ovaya yayıldı.

AÇIKLAMA

Sis ve örtü, görünüşleri bakımından karşılaştırılır.

2.2.2 Eğretileme

Eğretileme (istiare), benzetmenin iki temel ögesinden yalnızca biri söylenerek kurulan söz sanatıdır.

- Benzetmenin temel ögelerinden biri söylenerek öteki sezdirilir.
- Açık eğretilemede kendisine benzetilen, kapalıda benzeyen açıkça bulunur.

ÖRNEK

Yiğit asker için aslan denildi.

AÇIKLAMA

Asker yerine aslan söylenmiş, açık eğretileme kurulmuştur.

ÖRNEK

Gece kanatlarını şehrin üstüne gerdi.

AÇIKLAMA

Gece söylenmiş, benzetildiği kuş kanat özelliğiyle sezdirilmiştir.

ÖRNEK

Sahaya aslanlar çıktı.

AÇIKLAMA

Bağlam futbolcuları gösteriyorsa yalnız kendisine benzetilen "aslanlar" söylenmiştir.

ÖRNEK

Gece kanatlarını şehrin üstüne serdi.

AÇIKLAMA

Gece kuşa benzetilmiş, kuşun adı yerine ona özgü kanatlar verilmiştir.

2.2.3 Kişileştirme

Kişileştirme (teşhis), insan dışındaki bir varlığa insana özgü özellik yükleme sanatıdır.

- İnsan dışı varlığa insana ait özellik veya duygu verilir.

ÖRNEK

Deniz öfkelendi.

AÇIKLAMA

Öfke insandan denize aktarılmıştır.

ÖRNEK

Bulutlar küstü.

AÇIKLAMA

Küsme davranışı bulutlara verilmiştir.

ÖRNEK

Yapraklar bana el salladı.

AÇIKLAMA

İnsana özgü bir davranış yapraklara verilmiştir.

ÖRNEK

Kıyıdaki taşlar sessizce bizi dinledi.

AÇIKLAMA

Taşlara dinleme özelliği yüklenmiştir.

2.2.4 Konuşturma

Konuşturma (intak), insan dışındaki bir varlığı insan gibi konuşturma sanatıdır.

- İnsan dışı varlık insan gibi söz söyler.
- Konuşturma kişileştirmeyi de içerir.

ÖRNEK

Ağaç, "Beni kesme!" dedi.

AÇIKLAMA

Ağaç konuşma yetisi kazanmıştır.

ÖRNEK

Dere, "Yolum uzun." diye seslendi.

AÇIKLAMA

İnsan dışı varlık doğrudan söz söylemiştir.

ÖRNEK

Dere "Beni kirletmeyin!" diye seslendi.

AÇIKLAMA

Dere, doğrudan konuşan bir kişi gibi sunulmuştur.

ÖRNEK

Rüzgâr "Ben de sizinle gelirim." dedi.

AÇIKLAMA

İnsan dışındaki varlık konuşturulmuştur.

2.2.5 Tezat

Tezat, karşıt duygu, düşünce veya durumları aralarındaki karşıtlığı belirginleştirecek biçimde birlikte kullanma sanatıdır.

- Karşıt kavram veya duygular anlamlı bir ilişki içinde yan yana getirilir.

ÖRNEK

İçim ağlarken yüzüm gülüyordu.

AÇIKLAMA

İç duygu ve dış görünüş karşıtlığı vardır.

ÖRNEK

Gündüzüm geceye döndü.

AÇIKLAMA

Aydınlık ile karanlık karşıtlığı duygu değişimini anlatır.

ÖRNEK

Karanlık gecemde aydınlık bir umut belirdi.

AÇIKLAMA

Karanlık ile aydınlık karşı karşıya getirilir.

ÖRNEK

Gülüşümün içinde bir hüzün saklıydı.

AÇIKLAMA

Sevinçli görünüş ile üzüntü birlikte verilerek karşıtlık yaratılır.

2.2.6 Abartma

Abartma (mübalağa), bir özelliği etkisini artırmak için olduğundan çok büyük ya da çok küçük göstermektir.

- Bir durum etkili anlatım için gerçek ölçüsünden çok büyük veya küçük gösterilir.

ÖRNEK

Seni beklerken bin yıl geçti.

AÇIKLAMA

Bir kişinin bin yıl beklemesi mümkün değildir. Bekleme süresi abartılarak özlemin büyüklüğü anlatılır.

ÖRNEK

Çantam dağ kadar ağır.

AÇIKLAMA

Ağırlık gerçek ölçünün dışına taşınmıştır.

ÖRNEK

Ağlamaktan gözyaşlarım nehir oldu.

AÇIKLAMA

Gözyaşlarının bir nehir oluşturması mümkün değildir. Üzüntünün büyüklüğü gerçek ölçünün dışında anlatılmıştır.

ÖRNEK

Çantam bir dağ kadar ağır.

AÇIKLAMA

Ağırlık olağan ölçünün çok üstünde anlatılır.

2.2.7 Tariz

Tariz, söylenen sözün tersini sezdirerek bir kişiyi veya durumu üstü kapalı biçimde eleştirme sanatıdır.

- Söylenenin tersi kastedilerek eleştiri yapılır.
- Anlam, durum ile sözün uyuşmazlığından doğar.

ÖRNEK

Geç kalana: "Ne dakiksin!"

AÇIKLAMA

Övgünün tersi kastedilir.

ÖRNEK

Ödevini yapmayana: "Çok çalışmışsın!"

AÇIKLAMA

Söz, davranışı tersinden eleştirir.

ÖRNEK

Odayı dağıtan kişiye "Ne güzel toplamışsın!" deniyor.

AÇIKLAMA

Bağlam, söylenenin tersinin kastedildiğini gösterir.

ÖRNEK

Bir saat geç kalan kişiye "Ne kadar dakiksin!" dedim.

AÇIKLAMA

Övgü görünümündeki söz gerçekte gecikmeyi eleştirir.

2.2.8 Kinaye

Kinaye, hem gerçek hem mecaz anlama gelebilecek bir sözü, asıl olarak mecaz anlamını kastederek kullanma sanatıdır.

- Bir söz hem gerçek hem mecaz anlama elverişlidir, asıl kastedilen mecaz anlamdır.
- Bağlam mecaz yorumu destekler.

ÖRNEK

Cömert kişi için eli açık denir.

AÇIKLAMA

Elin açıklığı düşünülebilir, asıl kastedilen cömertliktir.

ÖRNEK

Büyüğünün yanında boynu bükük durdu.

AÇIKLAMA

Gerçek duruş mümkünken mahcubiyet de kastedilebilir.

ÖRNEK

"Kapısı herkese açıktı."

AÇIKLAMA

Kapının gerçekten açık olması mümkündür. Asıl anlatılan konukseverliktir.

ÖRNEK

"Onun eli açıktır."

AÇIKLAMA

Elin fiziksel durumunu anlatmak mümkünse de bağlamda cömertlik kastedilir.

2.2.9 Hüsn-i talil

Hüsn-i talil, bir olayın gerçek nedeni yerine hayalî ve güzel bir neden gösterme sanatıdır.

ÖRNEK

Güller seni görünce utandığından kızardı.

AÇIKLAMA

Kırmızı renk hayalî bir nedenle açıklanır.

ÖRNEK

Güneş sana yol göstermek için doğdu.

AÇIKLAMA

Doğuşa şiirsel bir neden yakıştırılır.

ÖRNEK

Güneş çocukları karşılamak için erken doğdu.

AÇIKLAMA

Doğa olayı hayalî ve güzel bir sebeple açıklanır.

ÖRNEK

Bulutlar bahçemiz sevinsin diye yağmur getirmiş.

AÇIKLAMA

Yağış, bilimsel sebebi yerine güzel bir nedene bağlanır.

2.2.10 Tecahül-i arif

Tecahül-i arif, bilinen bir gerçeği bir anlatım amacıyla bilmiyormuş gibi söyleme sanatıdır.

- Konuşan bildiği bir şeyi etkili anlatım için bilmiyormuş gibi söyler.
- Gerçek bilgi arayan her soru bu sanat değildir.

ÖRNEK

Ayı gören şair: "Gökteki şu ışık da nedir?"

AÇIKLAMA

Konuşan ayı bildiği hâlde bilmez görünüyorsa sanat oluşur.

ÖRNEK

Kar yağdığını bilen kişi: "Bu beyaz örtüyü kim serdi?"

AÇIKLAMA

Olayın gerçek nedeni bilinir, soru şiirsel amaçla sorulur.

ÖRNEK

"Bu ak saçlar benim mi?" diye sordu aynadaki yıllarını bilen şair.

AÇIKLAMA

Bildik bir gerçek şaşkınlıkla bilinmiyormuş gibi aktarılır.

ÖRNEK

"Şu parlayan şey ay mı, yoksa gümüş bir tabak mı?"

AÇIKLAMA

Konuşan ayı tanıdığı hâlde bilmez görünür.

Karıştırılan kavramlar

Kafiye türlerini ses sayısıyla bulma

Bir ses benzerliği yarım; iki ses tam; üç veya daha çok ses zengin kafiye olarak incelenir.

- Redif önce ayrılır.
- Yazılışı ve sesi aynı olup farklı anlam taşıyan sözcüklerle kurulan cinaslı kafiye, yalnız ses sayısından ibaret değildir.
- Kafiye ve redif incelenirken önce aynı görev ve anlamdaki ekler veya aynı sözcükler ayrılır. Kalan ses benzerliği kafiye olarak değerlendirilir. Tek ses yarım, iki ses tam, üç veya daha çok ses zengin kafiyedir. Ses sayısı harflerin görevinden bağımsız okunmaz. Aynı ses dizisi farklı görevdeyse otomatik redif sayılmaz.

ÖRNEK

Taş/yaş; yol/kol.

AÇIKLAMA

Taş ve yaşta -aş, yol ve kolda -ol iki ortak ses içerir; tam kafiye örnekleridir. Ortak bölümün aynı görevli ek olmadığından emin olunmalıdır.

ÖRNEK

"merak" ve "durak" sözcükleri dize sonundadır.

AÇIKLAMA

Sondaki "rak" üç seslik benzerliktir ve zengin kafiyedir.

ÖRNEK

"taş" ve "yaş" dize sonlarında kullanılmış.

AÇIKLAMA

Ortak "aş" iki sestir. İkisinde de ek olmadığından tam kafiyedir.

ÖRNEK

"gül" ve "yol" sözcüklerinin sonunda yalnız l sesi ortaktır.

AÇIKLAMA

Tek ses benzerliği yarım kafiyedir.

Açık ve kapalı eğretileme

Benzetmenin temel ögeleri benzeyen ile kendisine benzetilendir.

- Açık eğretilemede yalnız kendisine benzetilen; kapalı eğretilemede benzeyen söylenerek ötekinin özelliği sezdirilir.
- Dört ögenin hepsinin bulunması her benzetme için zorunlu değildir.

ÖRNEK

Sınıfın aslanı yarışmayı kazandı.

AÇIKLAMA

Cesur öğrenci söylenmeden aslan adı kullanılmıştır; açık eğretilemedir. "Çocuk ceylan gibi hızlıydı." sözünde ise benzeyen ve kendisine benzetilen birlikte açıkça bulunur.

ÖRNEK

"Sınıftaki yıldız bugün yine parladı."

AÇIKLAMA

Bağlam başarılı bir öğrenciyi anlatıyorsa benzetilen yıldız söylenmiş, öğrenci söylenmemiştir. Bu açık eğretilemedir.

ÖRNEK

Sahaya aslanlar çıktı.

AÇIKLAMA

Bağlam futbolcuları gösteriyorsa yalnız kendisine benzetilen "aslanlar" söylenmiştir.

ÖRNEK

Gece kanatlarını şehrin üstüne serdi.

AÇIKLAMA

Gece kuşa benzetilmiş, kuşun adı yerine ona özgü kanatlar verilmiştir.

Ses ve sanat incelemesini ayırma

Önce dize sonlarındaki eklerin görevini belirleyip redifi ayırınız; sonra kalan ortak sesleri inceleyiniz.

- Söz sanatında ise gerçek anlamın nasıl dönüştürüldüğünü açıklayınız.
- Bir cümlede birden fazla sanat bulunabilir.
- Bilineni bilmez görünme ile gerçekten bilgi sorma farklıdır.
- Benzetmede benzeyen, kendisine benzetilen, ortak yön ve benzetme edatı bulunabilir. Her örnekte dört unsurun tamamı söylenmek zorunda değildir. Eğretilemede iki temel unsurdan yalnız biri söylenir. Kişileştirme insan özelliğini insan dışına taşır, konuşturmada ise varlık doğrudan söz söyler. Konuşturma çoğu zaman kişileştirmeyi de içerir, her kişileştirmede konuşma bulunmaz.
- Tezat yalnız iki zıt sözcüğün yan yana bulunması değildir, anlamlı bir karşıtlık kurulmalıdır. Abartmada gerçek ölçü aşılır. Tarizde söylenenin tersi eleştiri amacıyla sezdirilir. Kinayede gerçek anlam mümkünken asıl mecaz anlam kastedilir. Hüsn-i talilde gerçek neden yerine güzel ve hayalî bir neden, tecahül-i arifte bilinen gerçeğe karşı bilmez görünme vardır. Her sanat, metindeki açık söze dayanarak gerekçelendirilmelidir.

ÖRNEK

Güneş sabah bize gülümsedi.

AÇIKLAMA

Gülümseme insana ait bir davranış olarak güneşe verilmiştir; kişileştirme vardır. Güneş doğrudan konuşmadığı için bu örnekte konuşturma yoktur. "Güneş, 'Günaydın!' dedi." biçiminde konuşturma da bulunurdu.

ÖRNEK

"Dağlarda" ve "yollarda" sözleri dize sonundadır.

AÇIKLAMA

Aynı görevdeki çoğul ve bulunma eklerinin tekrarı rediftir.

ÖRNEK

"Gözüm" ve "sözüm" sözcükleri dize sonunda kullanılmış.

AÇIKLAMA

İyelik eki rediftir. Ekler ayrılınca "öz" sesleri tam kafiye oluşturur.

ÖRNEK

Yapraklar bana el salladı.

AÇIKLAMA

İnsana özgü bir davranış yapraklara verilmiştir.

Redifi çıkardıktan sonra sesi dinleme

Dize sonlarındaki aynı sesleri hemen kafiye saymayın.

- Önce aynı görevdeki ekleri ayırın.
- Ardından kök veya gövdede kalan sesleri karşılaştırın.

ÖRNEK

"Yollarda" ve "kollarda" dize sonlarında aynı görevle kullanılmıştır.

AÇIKLAMA

Her iki sözcükte çoğul ve bulunma ekleri aynıdır. -lar-da bölümü redif oluşturur.

ÖRNEK

Kalan bölümler "yol" ve "kol"dur.

AÇIKLAMA

Köklerin sonunda o ve l sesleri ortaktır. İki ses benzerliği tam kafiyedir. Sözcüklerin ortak sonunun tamamını kafiye saymak redifi gözden kaçırır.

ÖRNEK

"taş" ve "yaş" dize sonlarında kullanılmış.

AÇIKLAMA

Ortak "aş" iki sestir. İkisinde de ek olmadığından tam kafiyedir.

ÖRNEK

"gül" ve "yol" sözcüklerinin sonunda yalnız l sesi ortaktır.

AÇIKLAMA

Tek ses benzerliği yarım kafiyedir.

Ayırt etme ve kontrol

• Kafiyeyi bulmadan önce aynı görev ve anlamdaki ek veya sözcükleri redif olarak ayırın. Sonra kalan sesleri sayın.

• Sanatın adını söylemekle yetinmeyin. Benzeyenle kendisine benzetileni veya insana özgü davranışı verilen varlığı metinde işaretleyin.

PÜF NOKTASI

Kafiye için yalnız yazıya bakmayınız; ses benzerliğini esas alınız. Redifte ise aynı görev ve anlam koşulunu mutlaka denetleyiniz.

DİKKAT

Her karşıt sözcük çifti güçlü bir tezat örneği değildir; anlam ilişkisi aranır. Her soru da tecahül-i arif sayılmaz; konuşanın bildiğini bilmez görünmesi gerekir.